

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

166. szám

KŐBÁNYAI JÁNOS

Magányos magyar kozmosz*

PÁSZTOR BÉLA ÉS KÖLTÉSZETE

Nem tudjuk, hogy időben mikor keletkeztek a lelet-versek, annál is inkább, mert Pásztor Bélára nem jellemző a legtöbb költőnél bevett irodalmi vagy történelmi hatások földolgozása útján való ún. fejlődés. E versanyag ereje a megtalálás kincs-revelációjában halmozódott fel. Az újonnan megtalált versek gyűjtják fel a már megjelentek még teljesen ki nem hűlt paraszát, s ők adnak lökést az elmaradt anyagban kánonba homogenizálás munkájának.

”

Az éppencsak magunk mögött hagyott 20. században következett be a legnagyobb magyar katasztrófa: a holokauszt. A magyar holokauszt. A fókuszáló megkülönböztetés lényegbevágó, mert ugyan az ezzel a fogalommal jelölt apokaliptiszis időben egész Európára kiterjedt a „háború a zsidók ellen” (Lucy Dawidowicz kifejezése s nevezetes könyvének címe: *The war against the Jews*), a zsidó népiirtás magyar változata azonban egyetlen nemzet holokausztjával sem összehasonlítható. Ugyanis a magyar zsidósághoz hasonló helyzetű-beágyazottságú nem volt (és nem lett azóta sem) a nemzetek („gazdanépek”) körében. Ez a különösség az „összeélés” intenzitálásában, szervességében és majd minden területen: magas szintjében ragadható meg a leginkább. A zsidóságnak ez a magyar társadalomban és gazdaságban elfoglalt – szinte társadalmi rétegekkel felérő – részvétele és „mennysiségi és minőségi” súlya legmagasabb szintre a kultúrában – minden nemzet agyában – emelkedett.

A magyarrá lett zsidóság rövid, de annál intenzívebb ittléte a magyar nyelvben dokumentálható a leglátványosabban, s ugyanakkor a legláthatatlanabban. Itt eresztett gyökeret és bontott tobzódón virágot az anyagban, ahonnan fizikai, társadalmi „kiszántása” ellenére oly jeltelenül, de annál áthatóbban ittélőnek, itt maradt. Nincs még egy olyan nép, amelynek az irodalmában, vagy leszűkítve a költészetében, ennyi zsidó vett volna részt, s ilyen szinten.

Mit hoztak a zsidók a magyar nyelvbe? Nemcsak a zsidók, hanem úgy általában egy nép, amely föloldódik egy nyelvben

* A Múlt és Jövő Kiadónál megjelenő Pásztor Béla *Összes versei* című könyv utószavának rövidített, kiegészített változata.

és vele a befogadó (vagy gazda-) nép kultúrájában. Hiszen az emberi természet, mint maga a természet, nem változik máról holnapra, sőt még emberöltőről emberöltőre sem. S ha hasonul, feloldódik a másikban, az, akár ha két színt összekeverünk, vagy másik szín lesz, vagy – „csak” dominánsan, vagy alig észrevehetően – más árnyalat. („A IX-ik, sőt a X-ik században is még Rómának, az egykori Urbsnak, népe jól megértette a latin, a klasszikus-latin orációkat. Háromszáz év múlva pedig már készen volt az az új nép, amely már sehogysem volt a Cice-róé” – tapintott a jelenségre Ady Endre „Korrobóri” című cikke indításában – a Nyugat 1924/1. számában.)

Ebben az összeélésben, s annak milliárd mozzanatában viszi magával, s oldja-építi a másikba, ami megtagadhatatlanul, levetkőzhetetlenül: ő. E folyamatos jelenlét nemcsak kifejezések, szófordulatok, közmondások s más lefordított bölcsességek, hanem a nyelv felszíne mögötti-alatti habitusok, világmegközelítések átültetései vagy konfrontációjában nyilvánul meg. (Mennyire karaktert festő, hogy míg a magyar pénzt keres, a francia *gagner*/nyer, az angol *make*/csinál, a héber: *löhárvia*/hasznosít.) Ugyanakkor a nyelv önmaga is történelem, elbeszélés, halványuló, majd átformálódó „kollektív emlékezet”. A magyar nyelvben vajon ki ismeri fel a besenyő, a kun, a jász és megannyi más nép beolvadásának hatásait, pedig ha ezek a népek voltak – és ezt sok oklevél és régészeti feltárás tanúsítja –, akkor az emberi nem és a nyelv természeti törvényei szerint úgy oldódtak fel a magyarságban, hogy amik addig voltak, azt tovább adták magukból anélkül, hogy ennek a fölszívódásnak megkülönböztető jelet hagytak volna – a legkülönbözőbb történelmi okok miatt –, de akkor is ezt hozadékként és továbbélésként kell elkönyvelni. (S az avarok, kelták és szlávok sem mentek el a Kárpát-medencéből, csak feloldódtak. A víz is, ahogy az iskolában tanultuk, hidrogén és oxigén vegyülete – de nem keressük és bontjuk szét a Duna vizét H-ra, 2-re és O-ra.)

A magyar nyelv szinte megmagyarázhatatlan gazdagságának e nem krónikákban feljegyzett történelme az egyik titka. Megállapításhoz nem kell különösebb tudományos felkészültség – elég, ha az ember az élete és munkája körülményei folytán több nyelven kommunikál. (A „krónika” szóról a Biblia, s akkor már a megütött témánál fogva: a nyelve asszociálódik. A héber, még a preizraeli, s majd az államalakulás utáni héber is igen szegényes a magyarhoz képest. Mindez a nyelv mindennapi használójaként is evidens számomra. Mesterem, Ezra Fleischer [Temesvár, 1928 – Jeruzsálem, 2006], a középkori héber költészet világhírű professzora szerint, a héber aranykor költészete [9–11. század] legszebben – az eredetihez képest is! – magyarul szólal meg [Patai József, Makai Emil, Kardos László s még sok, pályáját poétaként kezdő tudós rabbi fordításaiban]. Amikor négy évig magánzárkában ült Ceaușescu börtönében cionizmusért, hogy ott meg ne őrüljön, fejben fordított héberre különböző nyelvekből költeményeket – egyedül anyanyelvéről, a magyarról volt képtelen erre, mert lefordíthatatlan nyelvi gazdagságot képviselt a héberhez képest.) Más kultúrák és népek nyelvének a hatásai láthatóbbak, mert földrajzi szomszédsághoz s az e térben szükségképp munkáló hatalmi erőviszonyok elbeszéléséhez is kapcsolhatóak. Magyarországon a leglátványosabban ebbe a körbe tartozik a németiség honfoglalástól máig tartó gyámkodó (eufemizmus) befolyása.

És milyen a zsidóké?

A zsidó fogalmát a mai napig is sokan szeretnék vallásként félretelni. Legtöbbször a más népbe feloldódás több száz éves procedúráját kívárni türelmetlen, sőt: azonnal, a saját körükben és leginkább saját személyes életükben végrehajtani kívánó zsidók hazugság-

gesztusaként, de újabban – azt tételezvé, hogy ezzel hálára kötelező kegyet gyakorolnak a holokauszt elszenvédeése kompenzációjaként is – nem zsidók is megkínálnák zsidóikat e kegyes(nek hitt) mellébeszéléssel. Pedig a zsidóság is másokhoz hasonlóan, azaz: népként érkezett a Kárpát-medencei olvasztótégyelybe, mint megannyi vándor törzs, nép, vagy néptörzsdék, hogy enjét és történelmét valamilyen megfontolásból felajánlja a magyar génusz számára. Mivel a zsidók legutoljára, a fejlett írásbeliség, sőt: állami adminisztráció korszakában – jöttek (a 18. század végétől a 20. elejéig), a legalaposabban, szinte családról családra tárható föl elbeszélésükből és szociális elhelyezkedésükből ez a népi meghatározottság. A zsidó nép egy valláshoz is tartozik: ez a zsidóságnak a történelemben oly páratlan egyedisége, ezért főleg párhuzamokat keresni. A zsidó vallás egy családból néppé fejlődő közösség, „kollektív emlékezete”, amit jól dokumentál a Tanah/Ószövetség szövege, amelyre háromezer év óta rétegződött rá a kommentár és a történelmi irodalom héberül, majd a héber betűkkel írt jiddisül a legeslegutolsó „neológ” fejleményig, amikor a héber mellett a bibliai és imakönyvek a nemzeti nyelvek fordítását is adták.

A zsidók magukkal (magukban) hozták az európai zsidóság történelmét, amelyet vérvádak, máglyák szegélyeztek, valamint ebből is adódóan, speciális foglalkozásaikat, azaz: a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt különleges helyüket, illetve az erre való készségüket. Elbeszélésüknek ezért központi eleme volt az üldöztetés, a szorongás s az ebből fakadó gyors érvényesülésvágy, mert egy-egy család vagy szűkebb közösség ritkán maradt ugyanazon államban vagy régióban több emberöltőre. Ez az állapot, státus ne fejlesztett volna ki, később a nyelv szöttezésében is felismerhető, különös jellemvonásokat, magatartásformákat, személyiségtípusokat? – amikor a nyelveket, mint a vándorruha különböző rétegeit, a jiddis/hébert, a németet levetkezték, hogy majd új tisztát húzzanak magukra: a magyart. (Mások franciát, angolt, németet – a világ szinte valamennyi nyelvét.) Magyarországon alig két nemzedék hatványozott erőfeszítése révén – nemzedéket is alig váltva – szinte azonnal elkezdtek használni, s majd élni a magyar nyelvet. (Helprin Mihály [Piotrków, 1823 – New Jersey, 1888], az első zsidó, aki magyar verset írt, húszéves korában érkezett Lengyelországból, s már 1844-ben Vörösmarty „Fóti dal”-ának mintájára énekelt meg a magyar néphez fűzött reményeit.)

Ez az alaphelyzet és örökség miért foszlott volna szerzte egy csapásra nyomtalanul?

Az egy évszázad (négy emberöltő) alatt közel egymilliós tömeggé növekedett nép (Kováts Alajos [Gyöngyöspüspöki, 1877 – Budapest, 1963] antiszemita statisztikus szerint is – *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*, 1922 – javarészen nem bevándorlásból, hanem „természetes szaporulatból”) a magyarságba katapultálta-növesztette magát, s mindent földadhatott a hazára találás és a magyarrá átváltozás vámján – s ezt sokan meg is próbálták –, csak önmagát nem. Azt, ami a „minden embert” meghatározza, a saját különossége, vagy más fogalommal: ami az elbeszéléséből számára jutott sorsa („sorstalansága”) s abból adódó karaktere. S ez a sajátosság, mint minden más beolvadó esetében, milliárd mozzanaton keresztül áramlik át a nyelvbe, amelyen kifejezi magát, s amelyen az övével és a külvilággal – a befogadóival – kommunikál.

Egyébként a magyar zsidóságnak csak kis százaléka – „menekülő pereme” (Jakov Katz, a nagy izraeli történész [Magyargencs, 1904 – Jeruzsálem, 1998] kifejezése) próbált megszabadulni zsidó sorsától (vagy „sorstalanságától”), s ez csak azért tűnt a mai napig „mainstream” irányzatnak, mert ezzel többnyire írástudók, a médiumokban tevékenykedők próbálkoztak. Az is csak Magyarországra jellemző – ama előbb említett különösséget bizonyí-

tandó –, hogy a zsidó vallás több (három) „egyházra” szakadt szét: a népi formákhoz ragaszkodó, asszimilációellenes ortodoxiára, az asszimilációs folyamatok sodrába magát bevető, de mégis zsidónak megmaradni kívánó neológiára (mindkét irányzat új, modern fejlemény), valamint a hagyományos, a modernitás e két szélsőséges formájával nem azonosuló *status quo* irányzatra. E három út abban egyezett meg, hogy a zsidó azonosság kiélési módja magyar nyelven történjék meg (noha a homília nyelve csak a neológoknál változott magyarra): mindegyiküknek volt magyar nyelvű újságja, folyóirata, amely közölt verseket. A zsidó népiiséget ideológiaként is fegyverként használó cionista szellemi műhelyek, amelyek legjobban ismerték és művelték a héber nyelvet (így a Patai József [Gyöngyöspata, 1988 – Tel Aviv, 1953] vezette *Múlt és Jövő*, vagy a kolozsvári Marton Ernő [Dicsőszentmárton, 1896 – Tel Aviv, 1960] *Új Kelete*) közölték, s ahogy egy folyóiratnak illik: inspirálták a magyar nyelvű irodalom művelését, s benne kiemelkedően a képzőművészetet – Martin Buber nyomán szinte ideológiai stratégia okán, bepótolandó háromezer év képtilalmát – s nemkülönben a nyelvi képalpaltást: a költészetet.

(A *Múlt és Jövő* egyik alapszerzője, Avigdor Hameiri [Ó-Dávidháza, 1890 – Tel Aviv, 1970], a modern héber irodalom egyik szülőatyja, nemcsak Madách Imre, Ady Endre, Petőfi Sándor, Karinthy Frigyes műveit ültette át modern héberre – s még egy sereg nyugatos költőét – de a saját költészete is Ady és Kosztolányi hatását viselte magán, s ezzel a magyar géniusszal oltotha be az izraeli kultúrát.)

A kétharmad részben Alsó-Ausztriából és Morvaországból s egyharmad részben Galiciából, de mindkét irányból a német akulturizáción átesett, s Magyarországon egy-két generáció alatt magyarrá lett néprész hatását a magyar nyelvre minden magyarul magát kifejező, azon gondolkodó tagján keresztül fejtette ki. Tehát alapvetően és elsősorban nem az írói és költői „szálasták szét és szótték újjá” a magyar nyelvet, a nemzet legmeghatározóbb géniuszát, noha ez a tömegmédiák hatása növekedésével jelentősebbé vált. Egy falusi boltos vagy kocsmáros több magyar emberrel és a társadalom szélesebb spektrumával találkozott és érintkezett közvetlenebbül, mint egy zsidó tollforgató, ahogy ezt Pásztor Béla „Nagyapám” című verse is plasztikusan megjelenítette:

*Szilvából főzött nagyapám
Erjedt-tüzes italokat
S a részeges parasztnak közt
Örökre szomjasan maradt.*

*A gerendás, kis söntésből
Kék tekintete messzi szállt...
Naphosszat Platont olvasott
S parasztnak Faustot citált.*

A magyar zsidók rendkívüli mennyiségű és minőségű irodalmi és irodalomszervezői, valamint fordítói teljesítménye Kiss József (Mezőcsát, 1843 – Budapest, 1921) és Makai Emil (Makó, 1870 – Budapest, 1901) fellépésétől kezdve (1890) mindennek, a csak a honfoglaláshoz mérhető bele- és összeélő teljesítményalapzatnak a következménye. Magyarul gondolkodni, írni, irodalmat befogadni, ehhez egy darab idő után nem volt szükség társadalmi befogadókra, ugyanis ez a viszony rövid idő alatt önmegtermékenyítővé válva, függetlenné avan-

zsált a politikai és más evilági megfontolásoktól. Ezért „kiszánthatatlan” a magyar géniuszból, ha maguk a magyar zsidók kiszántattak is a magyar televényből.

*

A fönt kifejtett dimenziók nyújtják a szélesebb értelemben vett háttérret Pásztor Béla (Budapest, 1907 – Ukrajna, 1943) költészetében mutatkozó, rendkívüli, elsősorban nyelvi gazdagsághoz. Miért éppen az ő, e viszonylag ismeretlen név – s ha valamelyest igen, ez Weöres Sándor gesztusainak köszönhető (közös művük, a *Holdas könyv* publikálása révén, *Sorsunk*, 1948, s majd 1970-ben a Kossuth-díját Pásztor Béla-díj címén osztotta szét fiatal költők között) – kapcsán lehet (tanácsos) felvázolni ezt az expozíció-háttérret?

Elsősorban: önmagáért: a magyar költészetben esztétikailag is mérhetően kiemelkedő magas színvonalú költészetéért. S azért, mert dacára „névtelenségének”: eddigi tudásom szerint az ő költészetében testesült meg legérzékletesebben a magyar géniusszal való egybeforrás. Ez persze nem kevés más magyar-zsidó költőről is – ízléstől és egyéni vonzalmaktól függően – elmondható. Olyannyira, hogy őket is belegondoljuk, érezzük, a Pásztor Béla nevéhez kapcsolódó jelenség bemutatásába (leginkább Somlyó Zoltánt, Szép Ernőt, Zelk Zoltánt – de a névsor persze nagyon is bővíthető).

Pásztor Béla műve azért is állítja elénk villámfénnyel ezt az elbeszélést, mert most egy rendkívüli lelet lenyűgöző feltárulásában – kétszáz soha nem publikált vers előkerülésében – szemlélhetjük ezt a folyamatot, ami „sztereó” hatásúvá teszi a munkásságát – a sajátját és vele a kollektívumét is, amelyből vétetett. Egy ilyen felbukkanás tudtommal egyedülálló a magyar irodalom történetében.

A harmadik szempont látszólag paradox, pedig éppen ez adja a quadrofon hatást és választás igazolását. Pásztor Béla szinte az egyetlen zsidó költő, aki semmilyen zsidó „kulturális térben” nem fordult meg. Még a holokauszt árnyékában megjelent, a többnyire Komlós Aladár szerkesztette antológiákban sem (*Ararát évkönyvek*, 1939–1944, *OMZSA Évkönyvek*, 1939–1943, *Száz év magyar zsidó költői*, Budapest, 1943, *Magyar Zsidók Lapja*, 1939–1944). A fórumokon, vagy inkább a gettóba kényszerítés kulturális erőtereiben sem, ahol szinte minden zsidónak azonosítható költő – Radnóti Miklós és Füst Milán kivételével – szerepelt, azok is, akik addig soha, mégpedig minden nemzedékből és stílusirányzatból.

S magában Pásztor Béla költészetében sincs sok zsidó vonatkozás. (Persze a vágbesztercei zsidó kocsmáros nagyapa alakja és mítosza lényeges elemként szerepel mind egzisztenciálisan, mind mitikus világa kialakítása szempontjából.) Radnóti Miklóssal ellentétben ő nem küzdött a zsidó „kulturális térbe” tartozás ellen, nem fáradozott azzal, hogy kitérjen – összes fent maradt személyes dokumentumában szerepel az „izr.” meghatározás –, mert számára természetes volt, hogy egy különleges néphez és annak az elbeszéléséhez tartozik. Annál is inkább, mert költészete kivételességét a természethez való szinte természeti jelenséggént viselkedő viszonya s az ebből felszabadított készségei alapozták meg.

Felhőtlen viszonya a magyar nyelvhez és költészethez a nagyon is felhős egzisztenciális és politikai térben bizonyítja a két szféra teljes különválását a személyiségében, ami a magyar géniuszból érzékes mágikus-szimbolikus gesztusának tekinthető. Radnóti Miklós, mint számos más kortársa is, ábrázolta a holokauszt hosszan növekvő-sötétülő árnyékát („Járkálj csak halálraítélt!”, 1936). Ez a fenyegetés azonban Pásztor Bélánál, ha igen, csak áttételesen jelentkezett. (Vagy csak később: a különböző „antifasiszta” és „mártír” antológiák hallották ki ezt belőle.) Éppen ellenkezőleg: ő belesimult-sietett az éteri magasságú egyesülésbe, amelyet

a magyar társadalom és történelem fölő nővő, szinte attól független, elérhetetlen magasságú magyar génusz Olimposza képviselt. (Mint Bartók Béla művészete, amely a magyarság génuszának a legtotálisabb és legmagasabbrendű művészetbe transzponálása, s amelynek nem sok köze volt a társadalomhoz, amely őt kihordta, s amelyet ő élete utolsó szakaszában demonstratíván megtagadott.)

S továbbá azért az ő alakjában ünnepehetjük – szomorú, de felemelő ünnep – a zsidó nép magyarrá vált részének magyar kultúrához hozzáadása-feloldódása mozzanatát, mert elpusztult abban a magyar társadalmi-politikai elbeszélésben, amely zsidóit a beolvadás teljesítményére ösztökélte, s majd nem csekély megvalósítását azzal honorálta, hogy lelökte őket a koncentrációs táborok és munkaszolgálatos „mozgó veszőhelyek” (ez egy magyar specialitás a holokauszt nemzetközi történelmében) Tajgetoszáról. Pásztor Bélának nincs fejlődése, „költői útja”, benne természeti erővel és természetességgel valósult meg az összeélés ténye és gesztusa – amelynek szintje és intenzitása csak a nyelv anyagával mérhető és jellemezhető.

Radnóti Miklós, akit a holokauszt-apokalipszis tapasztalata tett nagy költővé s a magyar történelem holokausztfejezetének leghitelesebb krónikásává, egészen más elbeszélést testesít meg. Mint ezt sokan elemezték, komoly formai és gondolati fejlődésen, tanuláson ment keresztül – ehhez tartoztak emlékezetes műfordításai is –, hogy az utolsó verseiben – a fordulat szerintem „Sem emlék, sem varázslat” című költeményében érhető tetten – teljes formai és lelki vértetben ábrázolhassa a magyar apokalipszison keresztül magát az apokalipszist. Pásztor Béla élete és műve ettől független. Ő egy másik elbeszélés hőse. A magyar génusz magaslataira a nyelve gazdagsága, versei áradó, „tisza forrás”-muzsikája és káprázatos képalkotása, valamint kimeríthetetlen patakként fölbuzgó nyelvi újításai révén jutott fel. Az emberi szellem alapanyagában végzett esztétikai teljesítmény még a világtörténelem legféltettebb mítoszában, az apokalipszison is keresztül nézett. Hogy miért éppen ő volt minderre képes, erre nincs semmilyen irodalomtörténészkedő magyarázat, ez természeti (isteni) jelenség, ezt sugározza-bizonyítja műve, amely most teljes egészében feltárul előttünk – bármilyen is úgynevezett befogadói sorsa vagy „sorstalansága”. Itt van.

Megvan.

*

A magyarrá vált zsidóság elbeszélése versenyként is leírható: a zsidók magyarok akartak lenni, először katonának álltak (1848-ban), majd az első világháborúban szinte hajszolták a hősi halált, hogy vele behozzák az elmúlt nyolc-kilenc század „vérrel szerzett haza”-gyakorlatában és mítoszában szenvedő hiányukat, s persze gazdaságban, tudományban, mecénatúrában s a művészetek minden ágában, mert úgy tudták, de azt is sugallták nekik, vagy ezzel az ürüggyel tértek ki előle, hogy mindezt az árat meg kell fizetni, ahogy egész középkori létezésük alatt fizetni kellett minden fikarcnyi tőrésért, elfogadtatásért. Ezalatt a másik versenyző, a magyar fél, a saját térfeléről igyekezett kiszorítani a nyolc-kilenc évszázados késés spétjét kompenzáló s ezért lehengerlő intenzitású támadásnak felfogott honfoglalást (vagy inkább honban elhelyezkedést). A zsidók asszimilációs vágyát ugyanis fenyegető támadásnak tekintették, még ha szóban ezt is várták el, s ez minden bizonnyal így is volt. A megvalósulás sikerétől azonban megrettentek. E furcsa verseny tényleges verseny voltát mi sem bizonyítja szemléletesebben, minthogy a magyar zsidóság szellemi teljesítménye – a művészetek minden területén és a humán tudományokban – a Horthy nevéhez fűződő, végig a zsidók ellenére

működő korszakban, sőt annak is az 1938 és 1945 közötti, zsidó törvényekben tobzódó végjátékában emelkedett a csúcspontjára. Ebben az apokaliptikus sodródó utolsó szakaszban lépett be Pásztor Béla – és egy emlékezetből kihullott, örökre fiatalon maradt nemzedék – az oly rövid, de halálát érezve csak nagyobb és még nagyobb teljesítményekre ösztönző hagyomány láncába.

Az üldözéssel versenyző zsidók – pedig szinte nyereségre álltak – megsemmisítő eredménnyel veszítették el, az utolsó pillanatokban. (Hogy ki nyerte meg valójában, ezt sem tudásom, sem bátorságom sincs elképzelni.) (Vajon lehet-e modellezni, hogy mivé fejlődött volna a magyar társadalom, ha a közel egymillió zsidója életben és itt marad?) Mielőtt a magyar zsidók létrehozta roppant teljesítmény elkezdett volna igazából dolgozni, létrehozói elpusztították. Ugyanakkor a teljesítményüket – mert a zsidók a szellem elpusztíthatatlan valutájába, „anyagba” mentették át előrelátóan, ahogy korábban, a gyakori meneküléseik okán, a harisnyában viheto aranytallérokat – nem lehetett elégetni az áldozati máglyán. Noha ezek a tallérok csak a magyar kultúrában konvertálhatók, ami a befektetés értékét, még inkább a befektetők hősi szándékát és stratégiáját – s ez nem paradoxon – tovább emeli. (Sajnos ez sem metaforapuffogtatás, mert Kolosváry Borcsa Mihály [Kolozsvár, 1896 – Budapest, 1946] több éves gondos – feltehetőleg nem a saját zsebéből finanszírozott – filológiai kutatás eredményeképpen felderítette, hogy közel száz év alatt mit írtak zsidók a magyar irodalomban [írói nevük mellett feltüntetve a többnyire II. Józseftől kapott születési, azaz zsidó nevüket], s magas kormányzati tényezőként kivonatta őket valamennyi közkönyvtárból, valamint mágikus-szimbolikusan, a sajtó vidám vakutüze kíséretében papírmalomba dobálta a műveiket.) (Hasonlóan jártak el más művészeti ágak korporációi is a maguk területein.)

Persze az utolsó Horthy-korszak adminisztrációja az eget nem darálhatta le – „...az égre írj, ha minden összetört” –, s ezért a magyar zsidók szellemi teljesítménye, ha létrehozói nélkül is, de fennmaradt, noha nem nekik. S ezért ez lényeges különbség nemcsak erkölcsi vagy kegyeleti szempontból, hanem azért is, mert ez a produkció létrehozói kezén hatványozódhatott volna meg, s nem pedig magvaszakadtan, hamuként szétszórva, folytatás nélküliségre ítéltetve. Összehasonlíthatatlanul előbbre – vagy inkább: máshol – tartana mind a magyar szellem élete, mind maga a magyar társadalom. Ez a hiátus a mai napig érezteti hatását. Sőt: éppen most körvonalazódik a behozhatatlannak látszó hiány – nagyobb, mint ötszáz évvel később érkezni Európába –, amikor a rendszerváltás után a magyar elbeszélés visszazökent a saját medrébe és a saját 1945 előtti folytatásába.

Ha szentségtörő módon lehet némi nyereséget elkönyvelni a holokauszt vonatkozásában, akkor az az apokaliptikus tapasztalata és közvetítése Radnóti Miklós és Ámos Imre evangéliumaiban – *Bori notesz, Szolnoki vázlatkönyv* –, majd Kertész Imre és mások – Keszi Imre, Gera György, Ember Mária, Sásdi Sándor, Zelk Zoltán, Vihar Béla, Gergely Ágnes és mások – műveiben. Ezek a tanúságok olyan kincset termeltek ki ismét csak a magyar társadalom, a magyar génusz számára, amely csak a totális elpusztítás katasztrófájából sarjadhatott ki (lásd. Kertész Imre, *A holokauszt mint kultúra* című esszéjét és gondolatát).

Pásztor Béla rövid élete és hatalmas, egészében csak most feltárult műve viszont egyfajta zsidó győzelmet bizonyít (vizionál). Mert párhuzamosan a magyar holokauszt-apokaliptikus elbeszélésével, attól nem érintve tette meg az önmagát „megszüntetve megőrző” nagy ugrást, a magyar szellem hierarchiája legmagasabb pódiumán: a költészetben.

A totális győzelmet az apokaliptikus figyelembe nem vétele testesíti meg.

Most előkerült fél életművét hozzátéve a már publikushoz (noha hasonlóképpen ismeretlenhez), olyan egész teljesítménnyel szembesülhetünk, amelyet nagyon kevesek hoztak létre Csokonai Vitéz Mihály óta. Ez az anyag – összegyűjtött versek és a bennük akkumulált nyelvi reprezentáció – a magyar poézis csúcspontjaihoz tartozik. Ezt egy zsidó fiatalember hozta létre a magyar nyelv, zene, festészet felemelő összegzéseként és továbbszárnyalásaként, egy évtized alatt, a holokauszt lángjainak egyre perzselőbb fenyegetésében. Amely ugyan fizikai valójában elégette, de nem azelőtt, hogy magát ne „varázsolja át” ama örökkévaló anyagba.

*

Ahhoz képest, hogy milyen gondosan megőrzött hagyatékot gondoz róla édesanyjának köszönhetően a Petőfi Irodalmi Múzeum, s hogy rövid alkotói periódusában viszonylag sokat publikált, s egyáltalán: a 20. század első felében élt, tehát a közelmúltban, megdöbbentően keveset lehet tudni Pásztor Béláról, e mennyiségileg és minőségileg is roppant életmű alkotójáról. A legtöbb kortársával ellentétben néhány mondatnál nem több az életrajza.

Egy zsidó középosztályból származó fiatalemberről van szó, aki nem lázadt, hanem békében élt a szüleivel, sőt: nagyszüleivel is, akiknek az alakját, különösen az anyáét, be is építette saját misztériumvilágába.

Lehet, ez a majdnem eseménytelen, megrázkódtatásoktól és nélkülözésektől mentes élet a megmagyarázhatatlan jelenség magyarázata, amit megtestesít. (Weöres Sándornál is – aki oly rokon természetű-költészetű vele, s aki szintén hasonlóan rendkívül sokrétű és formabontóan újszerű életművet alkotott – mindez „csak” magából a természeti erőként fungáló egyedi személyiségéből, tehetségéből, s nem társadalmi körülményeiből és tapasztalataiból vagy kalandos élményeiből fakad.)

Amit a kurta életből mégis érdemes kiemelni – az nem az általában a hasonszőrű-korú költőkre jellemző konfrontációk, hanem a magyarsággal való egyesülés és azonosulás stációi.

A vágbesztercei, Vág-völgyi tájjal, embereivel és mítoszaival való találkozás élete körülményeiből fakad. Annál inkább választott költői cselekvés az erre való emlékezés mozgósítása. Az élményt, a begyökerezettséget – ezt nyújtják-pecséttel-szentesítik a nagyszülők és az ottani rokonság alakjai – fölnagyító és mítoszmunkának alávető gyakorlata tudatos sámáni tevékenység: nevezetesen az emlékek mögé hatoló, s ott mások emlékeivel találkozó-révülő-azonosuló koncentráció. Ez a többdimenziójú emlékezőmunka teremtette meg a sajátos Pásztor Béla-i világot és a természeti képeplékeket, nála még a növények és állatok is átessenek a mítoszképzésen. Mindez nemcsak a gyerekkort megidéző igen erős versekben van jelen, hanem átterzi egész költészetét.

Pásztor Béla Vág-vidéki verseivel egy új, földrajzilag, lelkiileg behatárolható vidék – mint Petőfi Alföldje – kerül fel a magyar költészet tájmágikus térképére. Egyébként a tájak közül, a magyar zsidóság szempontjából szülőföldnek is számít. Itt – majdnem „Dévény kapujánál” – jöttek be (mint mások, jóval korábban Vereckénél, s persze az ellenkező oldalról – nem keletről, hanem nyugatról) a később magyarrá váló zsidók: Alsó-Ausztriából, Morva-országból, ahonnan Mária Terézia elűldözte őket. Magyar területen először a Felvidéken telepedtek le a 18. század végén, s hoztak létre hitközségeket – bázisokat –, ahonnan aztán tovább folytatták le-ereszkedésüket a folyók útját követve Magyarország más régióiba.

Az Erdélyhez hasonlóan többnemzetiségű vidékből fölszívott figurák, ízek, színek, hangok és ásványok mellett, a ritmusok és dallamok is előhívódtak ezekből a emlékszűrőkön átersz-

tett „tisza forrásokból”. A Pásztor Béla-i költészet jelentős részét kitevő dalversek muzsikája is innen csobog, csörgedezik, buzog fel.

A hagyatéék egyetlen versében, az *Alföldön*-ben, amely nem a szülő Vág völgyet írja le, a tájbrázolás mellett rögzíti – mert rajta kívüli tájról van szó – a táj elsajátításának mozzanatait és funkcióját is.

*Elértük a rónaságot,
A téres, sík földeket.
Itt vagyok hát, ez az Alföld!
Szemeimből könny pereg.
Otthon vagy te, itt születted.
Én még sosem jártam itt.
Ott neveltek, hol köd üli
A vadonok ormait.*

Pásztor Béla e tájat nem véletlenszerűen választotta ki, vagy ha igen: közvetetten, mert ez a számára oly egzotikus, elsajátítandó vidék alföldi illetőségű feleségének szülőtája. A feleségnek, a nőnek az eredetvidéke, akin keresztül köti, illetve megpecsételi frigyét az ő oldaláról: a magyar mássággal, amelynek elemi velejárója a magyar géniuszt megérezkítő táj is – szoros összefüggésben nyelvi-költészeti reprezentációjával:

*Az ég alj kék gyűrűjében
Sehol egy hegy, egy halom.
Pacsirta zeng, zúg a Tisza;
Úgy érzem, hogy álmodom
Régi könyvek fölé dülve,
Mint mikor még kis diák
Voltam s Petőfi verséből
Szállnának e vadlibák.*

*S mintha csak megtanulta vón'
E föld is, mit hajdanán
Petőfi irt s most elmondná
S nem is látnám,- hallanám,
Hallanám csak e vidéket.
Rétek, berkek, vízmosott,
Szittyós partok váltakoznak,
Mint fennhangzó vers-sorok.*

A tájhoz muzsika, ritmus tartozik.

*Le-lehunyor szemem s csendben,
Meg-megállva ballagok,
Mint, ki figyel egy közlő,
Régnemhallott dallamot.*

És a dallam- és képi világnak át kell szervülnie a lelki tartományba:

*Lelkem issza már a tájat,
Gyarló szemeim helyett.*

Hogy azután a magáévá tett táj – a tapasztalt és az olvasott – egy új elbeszélésben folytatódjon:

*S mint, ki dalt hall s képzel hozzá
Szenvedélye alakot,
Lovas-betyárt látok, bár az
Akácós ut elhagyott.*

A vers befejező sorai létrehozzák a szintézist a költő és a legtipikusabb táj, a magyar költészet legemblematikusabb költője – aki a tájhoz hasonló meghatározó génusza a magyarságnak – között, hogy az anyaság legegységibb emberi viszonyával megkoronázva Pásztor Béla világa – a felnőttkorban választott születés nagy aktusában – világra jöhessen.

*Esteledik... nagy kolomppal
Hazatart a gulya már.
Fenn egy fehér, lenn a földön
Egy fekete gólya száll.
Olyan most a rengő vetés,
Mint nagy bölcső, amiben
Az éj dajkadálát lesve
A végtelen csend pihen.*

*Mit dalolhat éj a csendnek,
Hintve rája csillagot?
Tán, amit a földi anyák:
„Ne félj, fiam, csillapodj...”*

Módszerét vagy inkább a saját személyiségét egy ezzel rokon témájú verssel – *Megérkezés* (Népszava, 1941. szeptember 28.) – világította meg, amelyben még jobban kidomborította az alkotói attitűdöt, amelyben a képzelet nemcsak versenyre kel a valósággal, hanem egy még erősebb valóság építőkővének bizonyul. Itt, a költő kamerája az azonosulási folyamat után, ahol a közvetlenül érzékelt táj s a tájból fakadt, már a magyar kultúrába szervesült költészet négyzetre emelkedett, az ember építette, s már petőfitlen házra fókuszált:

*Hányszor beszéltél a házról,
Melyet apád épített.
Emlékező szavaidból
Kelt bennem egy épület.
Szinte látom a hús szobát,
Melyben bölcsőd rengetett.*

A valóság azonban nem állja ki a lány elbeszéléséből (mert benne van ő is) kilombosodó képzelet próbáját:

*Mindig, mindig oda vágytam,
Hogy hallgattam szavaid*

*S most, hogy ide megérkeztünk,
Jaj, nem lelek valamit.
Úgy érzem, hogy megcsaltál
S nem is ez a házatok.
Idegen a szoba, – nem lóg
A tornácon puskatok.*

És ezért összeomlik az épület, amely nincs megalapozva kellő képzelet- és mítosz munkával:

*Hol a kút, melynek kék párás
Tükörében gyermeki
Arcod nézed? Szomjú vágyam
Hús kávját nem leli.
De ne kérdezz! Nem sóhaj az,
Mit annak vélsz hallani.
Ház állt bennem, – most suhogva
Dőlnek össze falai.*

Kevés magyar magyar – „népi”-nek is kategorizált – költőből fakadnak fel ilyen tisztaságú és mennyiségű népdalokra hajazó versek, mint Pásztor Béla költeményeinek egy jól behatárolható csoportjából. (Ebben Somlyó Zoltán [Alsódomború, 1882 – Budapest, 1937] számít elődjének, mint fia, Somlyó György [Budapest, 1920 – Budapest, 2006] egy emlékezésében leírta [„Morzsák apám asztaláról.” Irodalomtörténet, 1982/4.]. Erdélyi József (Újbátortpuszta, 1896 – Budapest, 1978), a népi költő emblematikus megtestesítője a magyar irodalomban, nemkülönben az antiszemita vers alaptoposzájának – *Solymosi Eszter vére*, 1937 – is szerzője, Somlyót nem volt hajlandó zsidónak, hanem csak vele testvér népi költőnek elismerni.) Sőt: nem túlzás azt állítani, hogy nemcsak a vele barátkozó, a formateremtésben együtt kereső Weöres Sándort, de az őt nem ismerhető Nagy Lászlót is megelőlegezi a népköltészetből táplálkozó modernitás friss hangja és formavilága. Pásztornál – ahogy Somlyónál, Szép Ernőnél, Zelk Zoltánnál sem – ez a népi hangvétel nem modor vagy bravúr, mert a tökéletes ritmusokra felrakott színeken keresztül megérezkítődik a rácsodálkozás és az otthonra találásért érzett hála eleve külsőnek rendelt pozíciója.

Pásztor Béla lázadásai közé tartozott, hogy amikor a rászabott tisztviselői (majd jogászi) létforma elől menekült – hová? mindegy is –, akkor beiratkozott pékinasnak, letette a segédvizsgát, s egy darab ideig – vagy csak az oklevélíg? – pékségben dolgozott, mint erről sok verse tanúskodik. Ezekben sem az osztályharc, sem a szegénység (proletársors) ábrázolása vagy a kétkezi munka dicsérete – tradicionális toposzok ebből az attitűdből – nem szerepel. Inkább az ország népével való közösség megélésének gesztusa érződik ki a vonzódásból és tárgyválasztásból, hiszen a nép nagy része kétkezimunkás-sorban élt. S nem kínálhatott „mágikus-szimbolikusabb” tárgyat a közös nevezőre, mint a kenyér és a kalács – az emberi egzisztencia, s a zsidó és a belőle kiágazó keresztény vallás kulcs-kultikus kellékei.

A világgal, s így egy másik néppel, kultúrával való azonosulás legtotálisabb médiuma a nő. A rajta keresztül történő behatolás és megkapaszkodás. Pásztor Bélának két házasság jutott ki rövid élete alatt. Az elsőről semmit sem tudni, a másodikról alig valamivel többet – kár, hogy Vészi Endre nem osztotta meg a tudását, csak egy félmondatával sejtette meg, hogy

kapcsolatban állhat költészete különlegességével. „Kétszer házasodott. Első feleségét, aki, mint kiderült, »túláságosan prózai lény« volt, nem mutatta be barátainak. Tartott attól, hogy zavarná költőiségének szféráját. Második házasságában is sok volt a véletlenszerű, a váratlan, bár annak lényeges és drámai motívumait már ismertem.” (*Emlékek között, Pásztor Béla ébresztése, Könyvbarát, 1964/ 7.*)

A második feleséget Irénnek hívták – egy hozzá szóló vers, *Irén*, még Pásztor életében megjelent, de mint az ajánlás is feltünteti – „Valahonnan Oroszországból küldöm hozzád” –, már a munkaszolgálatból földott palackpostaként bízva sorsára a fontos üzenetet (Népszava, 1942. október 25.). Kinek is küldte Pásztor Béla „valahonnan”, a verset, ezt a felemelő búcsút – és ugyanakkor csak a költészet finom műszereivel behatárolható pozíció-meghatározást, amely a költőt elhelyezi a világban?

Ebben, az életében utoljára megjelent versében két világ koordinátáit adta meg: a Pásztor Béla-világét, s a világét, amely Irénben testesült meg. A nő-ben, aki egy egész világ – a magyar világ.

S e világ teremtője vagy inkább eredménye: a Pásztor Béla-világ.

*Hajad lobog, csipőd meleg...
Élsz, élsz! mert elképzelvelek.
Nem férfi s nő, nem vak silány
Kéj perce szült – a nagy hiány,
Mely bennem élt szünetlenül,
Formált, mint csillagát az ür.
Nem anyaméh melengetett,
Lelkem táplálta testedet:
Anyagtalan az anyagot...
S nem a véletlen faragott.*

Tehát nem egy világba behatolás aktusáról van szó, amely egy kész világ, amellyel egyesülni kíván a költő (a zsidó) – „*Nem lettél – én akartalak / A sóvár, győztes képzelet*” –, hanem a magyar géniusz elemeiből ő maga teremtette meg ezt az egész világot – „*Formáid hajnalfényei / Nekem nem ismeretlenek, / Hiszen én teremtettelek.*” –, s amelynek eredője „a nagy hiány”, a „hazátlan” zsidó helyzet. Pásztor Béla a halálközeli helyzetben végrehajtotta a nagy – szerintem történelmi, sőt: világtörténelmi – fordulatot: megtalálta, mert ő teremtette meg az onnan kiutasíthatatlanul saját magyar világot: a talapzatot, amelyben végre hazára lelhet, s ahonnan ezért megnyugodva és kibékülve rugaszkodhat el egy másminőségű létezésbe, amelyet itt, a lenti világban, halálnak tudnak. S halált megvető pontossággal le is szögezte: ez a gazdag és csodálatos világ – hiszen mi lenne magasabbrendű és totálisabb, mint ami egy, a valóság és a képzelet mesgyéjén létező nőben testesül meg – vele fog elpusztulni, ahogyan vele személyesen, de benne a magyar és zsidó közös világ, ott Ukrajna aknamezőin – a feltételes módot kizárva – végérvényesen el is pusztult.

*Hangzol, mint szó, ha mondalak;
Ha nem – vagy, mint a gondolat
S mint, mit más nem tud, oly titok,
Meghalsz velem, ha meghalok.*

A cibakházai Vadász Irén minden bizonnyal egy magyar parasztlány volt. A teljes neve s címe csak a hagyatékban talált néhány borítékból tudható. (Vajon hol akadtak egymásra, milyen udvarlás és más társadalmi konvenciók, gátak folyamatos leküzdése vitt el a házassáig?) Az egyszerű parasztlány figurát erősíti meg – s nem a költő képzeletét – a hagyatékban maradt néhány feladóvevény az Ukrajnába küldött csomagokon, de leginkább egy levél betűi és fogalmazása, amelyet Irén Cibakházáról Pásztor Béla anyjának írt, s amelynek a borítékjára a szegény fiáért aggódó anya ráírta: „szemenszedett hazugság”.

Egy budapesti zsidó entellektüel miért vágyik (máskülönben nem venné feleségül) egy alföldi parasztlányra? „A vágy titokzatos tárgyára”? Azért, mert ő a számára a legezotikusabb, távolibb, de annál inkább elkerülhetetlenül meghódítandó világ – akin keresztül tényleg az egész világ feltárhatja a kapuját, a legezotikusabb, bevehetetlennek tűnő világ: a magyar világ. (S lehet, ugyanez a motivációja a lánynak is a zsidó költőben.) (Ha kiszólhatok – nem szabadna! – nagyon is ismerős helyzet, érzés ez számomra a saját „vonzásaimból és választásaimból”, s minden bizonnyal ez az egyik motivációja a Pásztor Béláért lelkesedésemnek s a vele való azonosulásomnak. A holokauszt után visszatért zsidó fiatalok párválasztásaiban is visszaköszönt ez a választásstratégia: mindkét ifjúkori szerelmem ilyen házasságból származott, igaz, részükről – az egyiküknél az apa, a másikuknál az anya maradt meg egyedül az egész családjából – ez a párválasztási törekvés a zsidó sorsból kihátrálás lezáró gesztusának számított.)

Nem valószínű, hogy Irén, ha olvasta a Népszavában megjelent, a nevét a címben is kiemelő verset, megértette, netán megsértődött volna azon, hogy ő „csak” egy teremtmény. Ebben a mágikus frigyben azonban az ő „válasza” is legalább olyan világ-festően mély és igazságtartalmú. Ezt a nem tervezett, de végbement két világ párbeszédét valóban isteni műnek kell tekinteni – muszáj, így olvassuk, betűről betűre végigtanulva – a minden intellektuális erejét egy fantasztikus erő- és gondolatdemonstrációra koncentráló költő művének.

Irén azt írta a mamának, hogy megjelent nála egy Ukrajnából visszatért katona, Pásztor Béla őrszemélyzetéből. Ez valós indítás, mert mind a mama, mind Irén nevére kiállított számos *bon*-t őriz a hagyaték. (A *bon* egy elismervény volt, amelyet valamilyen szolgáltatás – élelem, ruha – fejében x korona összegről kiállított a munkaszolgálatos fogoly, amit a szabadságot keretlegény a szülőknőn, házastárson busásan bevasalt. Sok munkaszolgálatos naplóból, elbeszélésből tudjuk, ez az út volt az egyedüli záloga a túlélésnek, mert a munkaszolgálatosok élelmét, ruházatát, csomagjaikat szervezeten ellopták, s e bonok mandinerjével az alájuk rendelt emberek testéről újabb bőrt nyúzhattak le.) Irén azt írta, hogy a katona levelet hozott Bélától, amit azzal a feltétellel adott át, ha elolvasás után széttépi. Amit kénytelen is volt megtenni. A levélben Béla azt írta – tudósított Irén az olvasmánya tartalmáról –, hogy Béla jól van, meleg helyen egy irodában dolgozik, s egy helybeli orosz katona feleségével kötötte össze az életét, tovább írja verseit, s nem kíván hazatérni...

A zavart, s ugyanakkor merész hazugságból – a búcsúból: a zsidó és a magyar világok isten hozzádjából – a legmegnyugtatóbb a rossz érzés, a lelkiismeretfudalás, amely, ha hazugságra is, de magyarázatra kényszerített, egyfajta tartozás elismerésére – a felszabadult, már Bélátlan élet küszöbén.

Pásztor Bélának az anyagba mentett győzelemről tudósított utolsó, az ukrajnai rabságból hazaküldött, munkaszolgálatos társai között terjesztett verse is, az *Álmomban* (1943 január-

jában keltezéssel). (Megjelent a Népszava 1943. október 25-ei számában, amikor a költő már fizikai valójában is egyesült az anyaggal, amit teremtett.)

*S nőtt kelme, mint az emlék
S tél előtt az éjelek.
Mint a vágy és mint a láz, hogy
Nélküled nem élhetek.*

*Tudtam jól, hogy álmodom csak,
De vágy-rajzolt válladat
Megérintém .. Te rámnéztlél
S így szólottál: „Árny alak,*

*Miért kísértesz? Tegnap este
Elaludtam s tudom én:
Annyi vagy csak, mint a csillag
Az esti tó tükörén.*

Bizonyosan Pásztor Béla munkaszolgálatos társai, akik körében népszerű volt ez a vers, s elkérték tőle lemásolásra, úgy olvasták ezeket a sorokat, mint egy kedves megidézését, erős vágyását, amely sokuknak nyújtott erőt a túléléshez. (A közelből, szintén az ukrajnai munkaszolgálatból írt Ámos Imre-naplók is ennek az érzésnek a doppingoló hatását írják le – Anna Margit vonatkozásában.) Azonban ezt a nem felemelő, hanem „csak” angyalszárny suhogású-melankóliájú búcsút a zsidó és magyar viszony elbeszélésének a végéként tanácsos olvasni – a hely és idő szellemében, amely a szövegnek éppúgy tartozéka – Radnótinál is –, mint maguk a versorok. A „szeptember(az élet)végi” „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok” helyzet itt két nép viszonyának a megtestesülését érzékíti meg. A költő nem a maga és népe borzalmas sorsát eleveníti meg tanúként: a földre költözött, a *János jelenéseit* lepipáló tüzek poklát – mi azonban tudjuk, hogy ez a háttér –, hanem az ide, a „pokol szívébe” belökött költő (a zsidóság) átlényegülését írja le az álomba: ama szép és „örökké szeret”, azaz örök-életű anyagba, ahol minden, még a szerelmes, a magyarokkal való egyesülés is lehetséges.

*

Egy Radnóti Miklósnál fiatalabb vagy velekorú magyar-zsidó költői nemzedék tűnt el nyomtalanul a magyar irodalom emlékezetéből. (Kánonról ne is beszéljünk.) Ezeknek a fiatal poétáknak nem volt idejük megcsinálni magukat, mert meghaltak Petőfi Sándor-i életkorban. De nem Petőfi Sándor korában! Hanem egy másik emlékezetes magyar korban. Ugyanis nem a „harc mezején” „estek el” – és nem „ágyban, párnák közt” –, hanem munkaszolgálatos vagy koncentrációs táborokban az 1942 és 1945 közötti évek apokaliptikus idejében és tapasztalatában.

Már-már fel-feltűnt egy-egy versük a Nyugatban, a Szép Szóban, a Népszavában – azaz a gyilkossá komoruló Horthy-korszak végvári csatáit vívó baloldali és liberális közeg „kulturális erőterében”. Majd innen is kiszorulva ki-kiadtak egy-egy verseskötetet még az ijesztő sebességgel csökkenő életlehetőségeket kínáló életükben – többnyire a saját költséjükön. S szerepeltek még a történelem tragikus csengésű rímeként a magyar-zsidó szellemi létezését elkezdő, zsidó naptár- és almanachirodalomban.

Legközelebb ez a társaság a *Magyar mártír írók* című antológiában verődött össze (Budapest, 1947, kibővítve két kötetben: Budapest, 1970). Sőt még az is jellemző, hogy egy-egy posztumusz kötetet is kiharcolt számukra egy túlélő kolléga és barát a holokauszt után, hogy majd verseik bekerüljenek az Antlantisz-világba való elsüllyedést felgyorsító „munkásmozgalmi” és „antifasiszta” antológiákba, amelyeknek e költők munkái alkották a zömét (*A történelem futószalagán, antifasiszta lírai antológia*, szerk. Kerékgyártó István, *Amíg szívünk dobog*, válogatás a szocialista irodalomból, válogatta és szerkesztette Benjámin László, Illés László, Markovics Györgyi, Budapest, 1975). Újabb – mai – indokként, hogy az idők végezetéig rájuk boruljon a feledés szemfedele. Egy belső terjesztésű, műveiket és gyér recepciójukat dokumentáló bibliográfia – *Nyolc magyar mártír költő* (Szabó Ervin Könyvtár, 1967) – homogenizálta őket csoporttá – a kiváló, túlélő költő nemzedéktárs, Vasvári István (Jászberény, 1910 – Budapest, 1972) jóvoltából: Berkó Sándor (Losonc, 1918 – ?, 1944), Fenyő László (Budapest, 1902 – Rohonc, 1945. március 5.), Knopp Imre (?, 1905 – Ukrajna, 1942), Lukács László (Szolnokhuta, 1906 – Bor, 1944), Pásztor Béla (Budapest, 1907 – Ukrajna, 1943), Salamon Ernő (Gyergyószentmiklós, 1912 – Sztari Mihajlovka, Ukrajna, 1943), Vető Miklós (Budapest, 1918 – Harka, 1945), Zsigmond Ede (Pesterzsébet, 1916 – Ukrajna, 1944).

1969-ben szintén az enigmatikus „mártír” szóval/fogalommal megragadni vélve, a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) rendezett kiállítást az emlékükre (*Mártír írók és költők – illusztrációs kiállítás*, 1969. október. 18. Rendező: Illés Ilona), de a kiállítás tényénél talán fontosabb, hogy ennek az eseménynek a folytatásaként bekerült a múzeumba egy-két „mártír” költő hagyatéka, így Pásztor Béláé is.

Somlyó György – akire szintén „mártírsors” várt, de sok szerencséjével elkerülte (lásd *Rámpa* című önéletrajzi regényét [Budapest, 1984]), a PIM-ben kiállított örökké fiatalon maradt költők között személyes ifjúkori barátaira emlékezve, kételyeket is felvetve ábrázolta a jelenséget megnyitó beszédében: „Ha azt mondjuk, »mártír költő«, egyszerre ébred bennünk a megrendüléssel, ne is tagadjuk, némi gyanú is. Egyrészt, mert a költő kicsit mindig a mártír szerepébe kényszerült az általunk eddig ismert társadalmakban – másrészt, mert nemegyszer lehetünk tanúi annak, hogy az irodalom megítélésében egyedül érvényes belső érték helyébe a külső érdemek tolokodtak. S ha talán emberi létünknek egyik súlyos paradoxona rejlik is abban, hogy az emberi érdemek és művészi értékek nem mindig járnak együtt, ezzel a helyzettel számolnunk kell. A mártírokat feltétlen tisztelet illeti – de a művészeket nem lehet, ha szabad így mondani, nem célszerű pusztán azért tisztelni, mert mártírokká kellett válniuk. Ám azok, akiknek emlékét ez a kiállítás őrzi, jelentős értékek képviselői, és mártíromságuk még jelentősebb értékek pótolhatatlan veszteségének mementója. Torzónak maradt életművük szinte beteljesedik kikerülhetetlenül bekövetkezett áldozatuk sejtésével és tudatával, azzal a sajátosan derengő sötét fényvel, amelyen átcsillog a fegyvertelenné alázott ember fölénye a fegyveressé alázott emberekkel szemben.”

*

Pásztor Bélát Kárpáti Aurél (Cegléd, 1884 – Budapest, 1963) fedezte fel, ő közölte első verseit a Pesti Naplóban a harmincas évek elején, s mentori szerepében megmaradt barátja és fel-fedezettje halála után is. A teljesen kiforrott költőként jelentkező fiatalember valamilyen oknál fogva ötéves szünetet tartott, s igazi alkotó periódusa 1937 és 1942 közé esett, azaz csupán erős öt évre koncentrált. (Noha a hagyatékból talált versek e pauza alatt is születettek. Lehet, a költő egy kiforrott kész anyaggal a háttérben kívánta elkezdni a rendszeres

publikációk sorát.) Pásztor ekkor vált csak rendszeres szerzővé a Horthy-rendszer baloldali „kulturális erőterében”. A Népszava, ahol a legtöbbet közölt, a megtúrt politikai ellenzék szócsövének számított, azonban kulturális infrastruktúrája nem csupán politikára lefordítható ellenzéki magatartást sugárzott, hanem a Horthy-rendszer nem tudomásulvételét is. A megragadható protestálásnál függetlenebb lelki és egzisztenciális állapotot, amely éppen azért, mert nem foglalkozott azzal, aminek az antitézise – hogy tiszta maradjon tőle. Ez magasabb fokú művészi és egzisztenciális függetlenséget biztosít, mint a harcos bírálat. Ennek az attitűdnek köszönhető az a csak látszólagos paradoxon, hogy a magyar művészet és irodalom történetében a Horthy-korszak termése kiemelkedő – csak évszámokban fedte le a korszakot, amíg az fizikai értelemben lehetséges volt. Ennek volt legekleatásabb példája Pásztor Béla, akinek munkásságát a legerőszakosabban sem lehetne besorolni valamilyen osztályharcos vagy társadalmi-politikai értelmezhetőséget nyújtó keretbe.

Ugyanakkor ez a baloldali-liberális kulturális erőter felfogható zsidó térnek is, mert anynyira áthatotta a harmincas évek második felében a társadalmi problémákat, a „zsidó kérdést” el- és letérítő közdiskurzus. A szigetekre, amelyek ettől mentesek voltak, természetszerűleg gyülekeztek a zsidónak számító értelmiségiek, mint halak a ritka meleg vizű források kifolyásaihoz.

Pásztor Béla leginkább a Népszavában és a hozzá kötődő kiadványokban (vasárnapi melléklet, Népszava Naptár) közölte a verseit, napilapban még az Újság hozott tőle két verset, és egyszer szerepelt az *Az Est Hármaskönyvében* is (1937). Folyóiratban a Szép Szó – a Nyugat baloldali konkurenciája – számított otthonnak, de magában a Nyugatban is szerepelt három verssel. Sőt a korszak-terek határait kitolva – talán Weöres Sándor közvetíthetett – a népi írók Válasz című, Sárközi György szerkesztette folyóiratában is publikált, amelyhez, sokan zsidók is – például, Radnóti Miklós, Vas István, Keszi Imre – csatlakoztak; utóbbi egy késői emlékezésében: „A Nyugat eszményével indultam” (*Irodalmi múzeum, vallomások a Nyugatról*, sajtó alá rendezte Rónay László, Budapest, 1971) sokszínűen megvilágította akkori döntése okait. Szerepelt a *Delta Almanachban* (szerk. Gáspár Zoltán, Budapest, 1940), a *mai magyar költők antológiájában* (szerk. Rónay György, Budapest, 1941), a *Hét hang* című antológiában (Budapest, 1942) – Benjámin László, Erdődy János, Keszthelyi Zoltán, Rajcsányi Károly, Vaád Ferenc és Vészi Endre társaságában, ahol az előszót Kállai Gyula írta.

Kérészetű, de annál értékesebb és unikálisabb periodikák szerzője is volt, például az ókortudósok, klasszika-filológusok és a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó fiatal költőket tömörítő *Argonautáké* (szerkesztette Hajnal Anna, Trencsényi Waldapfel Imre), vagy a saját maga által alapított, Kovalovszky Miklóssal szerkesztett, két számot megélt *Költészeté* (1940, 1941).

Kötetét életében, majd halála után is a Vajda János Társaság adta ki (*Méregköstölök*, Budapest, 1939, *Bábuk és halottak*, Budapest, 1948). Ez a szerveződés nemcsak kiadó volt, hanem „szalon”, a Nyugat, a Szép Szó, a Válasz „kulturális erőterei” közötti áramlás fóruma, ahol többféle társadalmi rétegből származó írók és más értelmiségiek folytattak párbeszédet, a szó szoros értelemben is, mert a kiadáson kívül előadásokat és más kulturális eseményeket is szerveztek. Az 1926 és 1952 között élt társaság egyik meghatározó vezetője Pásztor Béla mentora, Kárpáti Aurél volt (a társaságról lásd bővebben Szalai László kismonográfiáját: *A Vajda János Társaság*, Budapest, 1975).

Hogy mennyire zsidó fiatalok nem zsidó célú szervezkedése volt a Vajda János Társaság, azzal kapcsolatban érdemes Móricz Zsigmond naplóját idézni. Feljegyzése érzékletesen közvetíti azt az imázst, pozíciót, amely a Pásztor Bélának leginkább otthont adó „kulturális erőteret” jellemezte: „...tegnap Vaalban voltam Vajda János szülőföldjén. A Vajda János Társaság elnöke Kárpáti Aurél. Egy különös, szelíd ember, aki négy év óta egy számomra elviselhetően társaságot tart együtt. Csupa másodrendű széplélek. Közönsége szerény zsidók, nem túlzó internacionalisták, de egyáltalán nem is magyarok. Egyszer felolvasást tartottam náluk, még a Nyugat-korban, a Kárpáti kedvéért, s akkor nagyon megiszonyodtam tőlük. Még a Nyugat-közönségnél is alacsonyabb rendű népség. [...] Rémületemre még csak néhány csúnya zsidó gyerek és mégcsúnyább zsidó lány volt az autóbussznál, amit béreltek. Ezekkel fogok én egy egész napot tölteni? Elundorodtam, de nem volt elég bátorságom, hogy ezt megéreztessem velük... A pesti irodalom végtelen távolságra van a falutól. Más fajból származnak, más műveltségi körben nőttek.” És: a bejegyzés végén árulkodó következtetéssel: „Ezek a »zsidógyerekek« többet tesznek a nép javáért, mint mi, a nép gyermekei” (Móricz Zsigmond: *Naplók, 1930–1934*, Szerk. Cséve Anna, Budapest, 2016. 529–536.)

*

Hogyan lehet elhelyezni egy kétszáz versből álló leletet? Egy ismeretlen életű még ismeretlenebb függelékeként? Mi is ez a lelet?

Üzenet, amelyet most vetett ki a föld. Megtalálójának nincs más dolga, mint méltó formák között eljuttatni a címzettekhez. Vagy inkább: a most előkerült anyagkoncentrátumot visszajuttatni – szórni-teríteni – a humuszba, amelyből vétetett és amelytől – megszenvedve a hiátust, az anyagban nem levés száműzött idejét – sokkal gazdagabb lehet. Az anyag: a magyar nyelv és minden értője-használója. A befogás által az a génusz lesz nagyobb, dicsőségesebb, amely az egyes életeket, nemzedékeket, időket kiszolgálva vonul és gyarapszik tovább az idők végezetéig.

Nem tudjuk, hogy időben mikor keletkeztek a lelet-versek, annál is inkább, mert Pásztor Bélára nem jellemző a legtöbb költőnél bevett irodalmi vagy történelmi hatások földolgozása útján való ún. fejlődés. E versanyag ereje a megtalálás kincs-revelációjában halmozódott fel. Az újonnan megtalált versek gyűjtják fel a már megjelentek még teljesen ki nem hűlt paraszát, s ők adnak lökést az elmaradt anyagba-kánonba homogenizálás munkájának.

Milyen sorrendbe, egységekbe kerüljenek egymás mellé a kronológia vagy „kulturális erőterek” mankói, keretei nélkül lebegő versek? Itt muszáj valami, lehet, illetéktelen önkénynek érvényesülnie.

A verscsoportokra szétszalázás hozzásegít – remélem, nem didaktikusan – a Pásztor Béla-világ (költészet) áttekintéséhez és elsajátításához. A részelemek kiemelése megvilágítja, hogy milyen témabolygók keringéséből állt össze az univerzuma. Ehhez egy fikciós rendezőelvet ajánlok:

- a gyermekkori tájjal és népével való primer élmények emlékmunkáját,
- a külváros-kenyér misztérium még mindig a reáliáktól alig távoli lebegését,
- a magányt, mint olyan létformát, amely nem egy tradicionális szenvedő pozíciót jelöl ki, hanem a kozmoszban elhelyezkedés, a kozmoszban látás-gondolkodás alapfeltételét és állapotát,
- majd magát a kozmoszt, amelynek végleiteit és tágasságát fordítja le az emberi nem alapélményévé,

- a kozmosz-képzelet emberi nyelvre fordítása a mitológia-munka: vallások formájában való intellektuális küzdelem a kozmosz megértésére – különböző kultúrák történelme keresztmetszetében,
- s az azzal rokon, vagy abból fókuszált Isten témája – amely nem a vallások istene, hanem inkább a kozmoszé vagy a nyelv, amelynek felfoghatatlan metaforája,
- majd e nagy elrugaskodás-felemelkedésben két zenei forma, a ballada és a dal a mesgye, amelyben a szöveg fölemelkedik saját maga fölé – abban a reményben is, mert a magyar kultúra jó tradícióinak megfelelően a befogadás egyik fontos eleme a megzenésítés,
- végül, lehet, nem a csúcs, hanem a vég, a halál, amelynek megvan a maga kozmikus értetlensége és problematikája, de ugyanakkor kétségtelenül a realitás ívéhez is visszaszáll – hiszen a kor, amelyben Pásztor Bélának élnie adatott, át volt itatva az apokalipszis dögletes halál-levegőjével. Ami Pásztor Béla sorsában realizálódott, de csak azután, hogy kozmoszt teremtett.

*

Mit érezhetett, milyen tudatállapotban lehetett Pásztor Béla az ukrainai hómezőn kihűlve vagy a munkaszolgálatos betegeket (egyik utolsó hír szerint beteg volt) elevenen elégető tűzben (egy ilyen eseményt ökökített meg Zelk Zoltán „Dorosici alkony” című „eklogája” erről a végzetesen a magyar történelemhez tartozó tájról), amikor utoljára érzekelte a világot, amelyet kozmoszá tágított? Látta-e ezt a tágasságot, teremtményét, vagy áthatotta-e a látás, amely a sajátja volt? A szíve megnyugodott-e a tágasság közelségében – a dimenzió feltárulásában, amelyben mindig is élt, mint költő – s amely magához szippantotta? Így látta-e a nagy megkönnyebbülés-eloldoztatás pillanatában?

Ezt soha nem tudhatjuk meg – mert erről a pillanatról az egész emberi kultúrtörténelem során nincs biztos tudás, de annál több találgatás.

Csak azt tudjuk, hogy ezt az örökséget vissza kell plántálni az anyagba. Nem a magyar zsidók történetébe – mert a „kiszántást” nem követheti „visszaboronálás”. A kipusztított gyökerek nem virágoznak ki többé, újra. Ez az én nemzedékem – a Pásztor Bélát követő, de vele nem kontinuos nemzedék tapasztalata.

Azonban az anyag itt van. Él. Kötelességünk és felelősségünk felmutatni s elhelyezni a humuszba, a magyar nyelv és a magyar génusz anyagába.

Nem vagyok naiv – bizonyos tapasztalatok okán sem –, hogy a befogadás akár fikarcnyi mozzanatát megelőlegezzem. Magam is tanuló – például azt, hogy ez nem az én dolgom.

Ahogy Pásztor Béláé sem a világa és kozmosza sorsa. Csak az, hogy megcsinálta.

Pásztor Béla összes versei kiadásával az ő akaratát teljesítem be, vagy inkább a „megcsinálásban” őt utánozom.

